

Varga J. János: A Magyar Királyság megújítása a XVIII. században

A Kárpát medencének az oszmán előrenyomulással elkezdődött 16. századi etnikai átrendeződését és a magyar népelem jelentős megfogyatkozását a tizenöt éves háború (1593-1606), az Erdélyt és a Magyar Királyságot 1658-1664 között pusztító török-tatár támadások, továbbá az oszmánok kiűzésével végződött századvégi küzdelmek (1683-1699) teljesítették be. A háború, az azt kísérő járványok és éhínség elsősorban az ország középső területeinek magyar lakosságát érintették. A megpróbáltatásoktól kevésbé sújtott északi és keleti hegyvidék lakossága ugyanakkor nagyjában-egészében a kelet-európai trendnek megfelelően a XV. századnak a másfél-szeresére növekedett. A törököt Magyarországról kiszorító szövetséges csapatok nyomában keletkezett etnikai vákuum így valósággal beszippantotta a Kárpát-medence peremterületeinek népesség feleslegét.

Már az 1690-es években elkezdődött a középső országrész **spontán betelepődése**. Az egykori végvárvonalon túlra szorult *magyar* parasztokat vonzotta az Alföld síkságának és a Délkelet- Dunántúl szelíd dombjainak pihent, gazdátlan földje. S ahogyan a középső és déli területeket körülvevő országrészekből egyre beljebb húzódtak, fokozatosan megüresedő helyükre, többnyire a volt végvárvonal széléig nyomult előre a Kárpát-medence peremvidékének nem magyar nyelvű lakossága. Dél-délnyugat felől *szlovének* és *horvátok* érkeztek, míg az ország viszonylag sűrűn lakott nyugati vidékéről az osztrák tartományokkal szomszédos vármegyék *német* nyelvű lakossága terjeszkedett kelet felé.

A Felföldről délre húzódó *szlovákok* a XVII. század végéig nem lépték át a középkori magyar településhatárt, amely a Pozsony-Nagyszombat-Rimaszombat-Rozsnyó-Hernád völgye-Tarca völgye-Gálszécs-Szobránc-Ungvár-Munkács-Huszt vonal fölött húzódott. Legfeljebb a folyóvölgyekben kezdődött el szórványos betelepülésük. Ellenben a felszabadító háború időszakában, a délre mozduló lakosság nyomában főként Nyitra, Bars, Hont és Nógrád megye területén tolták ki határukat a magyarok rovására. A Felföld etnikumai közül a német vesztett legtöbbször életteréből. Erősen szlovákosodtak a szepesi városok: 1672-ben már csak Gölnic, Korompa, Nagyszalók, Remete, Svedlér és Szomolnok keveretlen lakosságú, Csütörtökhely, Káposztafalva és Stósz szlovákokkal vegyes; hat környéki falu pedig, amelynek lakossága 1605-ben még német volt, 1672-ben már szlovák néven szerepelt. Még erőteljesebben érintette az asszimiláció a Rima és a Sajó között megtelepült szórványokat. Ott már csak Dobsa, Kövi, Nandrás és Rákos őrzött 1686-ban német bányász kisebbséget a szlovák többség közepette. Nem mentesült a szláv térfoglalástól – bár jóval ellenállóbbnak bizonyult – a Garam menti bányavárosok német lakossága sem.

A tizenöt éves háború előestéjén a 120.000 km² kiterjedésű Magyar Királyságban hozzávetőleg 1.800.000 lakos élt, az azonos kiterjedésű Hódoltságban 900.000, a 60.000 négyzetkilométernyi Partium nélküli Erdély pedig 800.000 lelket számlált. Száz esztendővel később, a török kiűzése körüli évekre alig változik a fenti számsor: a királyság népessége 2.300.000, az egykori Hódoltságé 800.000, az Erdélyi Fejedelemségé 700.000 főt tett ki. Összesítve adatainkat: a XVI. század végének

Magyarországon 3,500.000 ember élt, míg a török kor végén 3,800.000, nagyjából 50-50 százalékban magyar és idegen ajkúak.

Az 1711. évi szatmári megegyezést követően új lendületet vett az ország benépesítése. Az 1712-1716. évi országgyűlés reformbizottságainak 1723-ban törvényerőre emelkedett javaslatai kedvezően és világosan megfogalmazott feltételekkel lehetővé tették a földesúri és az állami telepítés folytatását. Az ország benépesítése és a polgárosodási folyamat elindítása azonban még évtizedekig elhúzódott. Mária Terézia uralkodása idején, 1748-ban Grassalkovich Antal gróf, a Magyar Kamara elnöke vette kézbe a jórészt kincstári birtokú Bácska betelepítését.

II. József uralkodásának végére Magyarország népessége – a természetes gyarapodást is figyelembe véve – ugrásszerűen megemelkedett. Az 1787. évi népszámlálási adatok szerint a 9,940.000 fős lakosságnak alig több mint 60 százaléka volt nem magyar ajkú, tehát a magyarság lakosságon belüli részaránya valamivel 40 százalék alá süllyedt a XVII. század végi 50, és az 1490-es évekre regisztrált 76-80 százalékról.

Bécs 1683. évi felmentése után az európai törökellenes koalíció csapatai a Magyar Királyság területén folytatták hadműveleteiket: 1685-ben visszavették Érsekújvárt, 1686-ban Buda várát, a következő évben legyőzték Szulejmán nagyvezírt Nagyharsánynál, 1688-ban Belgrád falai előtt álltak. Nem látszott távolinak az idő, amikor I. Lipót német-római császár és magyar király helyreállíthatja az 1541-ben három részre szakított Magyarország határait. Szükségszerűen felvetődött a kérdés: miként alakuljon az ország élete a török kiűzése után? Az elmúlt másfél évszázadban az oszmán uralom részben megszüntette, a Habsburg kormányzat részben korszerűsítette, a magyar nemesség ellenben konzerválni igyekezett a korábbi társadalmi, gazdasági, közigazgatási, igazságszolgáltatási és katonai állapotokat. A Habsburg monarchia egésze és a királyság érdeke is azt kívánta, hogy modernizálják a fejlődésben lemaradt Magyarországot. A bécsi udvar és a nemesség igényei adták a közvetlen impulzust az 1687-1688. évi pozsonyi országgyűlés után született reformjavaslatoknak. Kiemelkedik közülük a Kollonich Lipót győri püspök, korábban magyar kamarai elnök irányításával készült *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn*. A tervezet a korabeli államigazgatási munkák hagyományos felosztásának megfelelően *Iustitiarium, Ecclesiasticum, Politicum, Militare, Camerale* című fejezetekbe sorolja a szerzők szerint az ország előtt álló legfontosabb tennivalókat.

Kollonich Lipót 1689. augusztusában - előzetes uralkodói jóváhagyás nélkül - hozzáfogott a tervezet néhány fontos javaslatának megvalósításához: felhívást adott ki a Magyar Kancellárián keresztül telepések toborzására az elnéptelenedett országrészbe, a töröktől visszavett területek értékesítésére, és a katonai kihágások összeírására. Hatásköri túllépése kiváltotta az érintett bécsi katonai körök és a kiváltságait féltő magyar nemesség ellenállását. A tervezet sorsát negatívan befolyásolták helyenként megmutatkozó belső ellentmondásai is, amelyek a projekt kormányzati értékelésekor felszínre kerültek. Ehhez járult az 1688 őszén megújuló, Lipót császárt a magyarországi török elleni küzdelemmel együtt kétfrontos háborúra

kényszerítő Rajna menti francia háború. Mindezek befolyásolták az udvari köröket, amikor az *Einrichtungswerk* félre tétele mellett döntöttek.

Az uralkodó, III. Károly és a rendek kompromisszumának is tekinthető, a Rákóczi-felkelést lezáró szatmári béke (1711) után, az 1712-1715. évi országgyűlésen kezdődött el a modernizáció. Reformbizottságokat hoztak létre, amelyek az *Einrichtungswerk* számos gondolatát magába foglaló tervezetet készítették. A projektumot az 1722-1723. évi országgyűlés megtárgyalta, és több javaslatát, így a bírósági szervezetnek a Kerületi Táblák felállítására vonatkozó reformját, az ország újra telepítésének módját, az ipar- és a kereskedelem merkantilista szellemű fejlesztést és a felsőoktatás korszerűsítését elfogadta, továbbá létrehozta - a kamarai és a hadügyi kérdések kivételével - az ország belügyeinek intézésére hivatott új kormány szervet, a Helytartótanácsot. Egyúttal törvénybe iktatta a Habsburg-ház nőági örökösödését a magyar trónon (*Pragmatica Sanctio*).

Mária Terézia uralkodásának első 25 esztendejét a rendi dualizmus, a központi hatalom és a nemesség erőegyensúlya jellemezte. A mérleg nyelvének Bécs javára történt elmozdulását, azaz a felvilágosult abszolutizmus magyarországi kezdetét 1765-höz köti a történetírás, amikor is Mária Terézia berekesztette az általa összehívott utolsó országgyűlést, betöltetlenül hagyta a nádor halála után ezt a fontos közjogi méltóságot, és utasítást adott az úrbérrendezési munkálatok elkezdésére. A hétéves háború (1756-1763) sikertelensége megérlelte a kormányzati körök elhatározását, miszerint a monarchiát gazdasági egységbe kell forrasztani, és abba Magyarországot is bele kell illeszteni. Törekvésük a fejlettebb országokhoz történő felzárkózásra a 17. századi kameralisták adta receptet követte. Az egyes tartományok jellegének, természeti adottságainak megfelelően ipartelepítést szorgalmaztak. Ennek jegyében fejlesztették az örökös tartományok, a cseh és a morva területek városait. Magyarországon viszont az agrárkérdés, azon belül a földesúr jobbágy viszony rendezése, a földesúri szolgáltatások egységesítésének kérdése került középpontba, nem utolsó sorban az állami adóalany védelme érdekében.

Mivel az 1764-1765. évi országgyűlésen a nemesség elzárkózott a jobbágyszolgáltatások törvényes szabályozása elől, Mária Terézia rendeletileg érvényesítette akaratát: a diéta berekesztése után kidolgoztatta, majd 1767-ben közzétette a szűkebben értelmezett Magyarországra érvényes úrbéri pátensét.

II. József reformjai már az országgyűlés teljes mellőzésével megvalósított egyeduralkodói programot jelentették. Elsőként az állam és az egyház viszonyát rendezte, és fenntartotta magának a pápai köriratok jóváhagyásának jogát (*placetum, regium* 1781), majd kiadta a protestáns vallásgyakorlat szabadságát és a protestánsok hivatalvállalását biztosító türelmi rendeletet (1781). Egy esztendővel később megszüntette a szerzetesrendeket, és tagjait a világi alsópapság soraiba irányította.

II. József 1790. január 26-án – a rendeleti kormányozása következményeként kitört belgiumi felkelés és a francia forradalom hatására - visszavonta reformprogramját a jobbágyrendelet, a türelmi rendelet és a katolikus alsópapság anyagi helyzetét szabályozó dekrétum kivételével. Belátta rendszerének feloldhatatlan kettősségét: radikális felvilágosultsága nem engedte, hogy konzerválja a feudális rendszert, de még kevésbé méltányolhatta a felvilágosodás monarchia ellenes demokratizmusát.